

Értelmileg akadályozott fiatalok munkára felkészítésének helyzete

GYÓGYPEDAGÓGUS-KÉPZŐ INTÉZET

értelmi akadályozottság, rehabilitáció, esélyegyenlőség, speciális szakiskolai képzés, védőmunkahely, munkaerőpiac

Bevezető megjegyzések

Az értelmi fogyatékosok mentális sérülésükből eredően akadályozottak a munkaképességeikben is. Ez viszont nem jelenti azt, hogy eredményes munkavégzésre alkalmatlanok. A megfelelő munkatevékenység megválasztásával és kialakításával a sérültet alkalmassá lehet tenni a számára megfelelő munkatevékenység teljes értékű végzésére. A felnőtt értelmi fogyatékos ember életében a munka fontos szerepet tölt be, alapszükségletei közé tartozik. A munka által hozzájárul önfenntartásához, megtapasztalja, hogy hasznos tevékenységre képes, amiért elismerést kap, és a munka segíti a társadalmi beilleszkedését is, emellett fontos személyiségfejlesztő hatása is van. Az eredményes munkavégzés lehetőség az akadályozottság kompenzálására. Eredményes azonban csak akkor lesz, ha a személyt alkalmassá tesszük rá.

Az értelmi fogyatékosok pedagógiája az utóbbi évtizedekben jelentős változáson ment át. Előtérbe került és egyre intenzívebbé vált a fiatal és felnőtt korúakra irányuló gyógypedagógiai tevékenység. Ennek következtében mára a felnőtt értelmi fogyatékosok életminősége, életlehetősége nagymértékben átalakult.

Az európai összehasonlításban is előremutató „esélyegyenlőségi törvény” és az „Országos Fogyatékosügyi Program” megfogalmazza a fogyatékosokkal élő személyek jogait, illetve azokat az elveket és feladatokat, amelyek a jogok tényleges érvényesüléséhez szükségesek.

Ahhoz, hogy a korszerű jogszabályokban foglaltak a mindennapi élet gyakorlatává váljanak, ahhoz, hogy a fogyatékosokkal élő emberek a társadalom többi tagjához hasonló életet élhessenek, számos további szabályozásra és megfelelően, gazdaságosan szervezett szolgáltatásra van szükség. Fontos, hogy ezek megalkotásánál és működtetésénél vegyék figyelembe az Önálló Élet Mozgalom, illetve az Országos Fogyatékosügyi Program alapelveit.

Az értelmi fogyatékosok iskoláztatása Magyarországon

Mielőtt a munkára, szakmai rehabilitációra való felkészítésről szólnék, röviden szeretném bemutatni az a folyamatot, amelyben Magyarországon az értelmi fogyatékosok nevelése-oktatása kialakult és fejlődött. Európai viszonylatban korán, miután a Baden bei Wien-ben Georgens, Gayette és Deinhard megnyitotta a „Levana” intézetet (1858).

Budapesten Frim Jakab is létrehozta az első nevelőintézetet a gyengeelméjű (schwachsinnig) és epilepsziás, súlyosan sérült gyermekek számára (1875). Ez kezdetben a „Munka” nevet viselte, ezzel is jelezve azt, hogy az alapítók nem annyira az abban az időben Guggenbühl nyomán divatos gondozó- és gyógyintézetben gondolkodtak. Céljuk olyan nevelés volt, amelynek eredményeként, a súlyosabban sérültek is hasznos tevékenységet, önmaguk ellátását és egyszerű fizikai munkát tudtak ellátni. Az intézetben jól felszerelt műhelyek, kertészet is volt.

Elmondhatjuk tehát, hogy a munkára felkészítés nevelési célja a magyar gyógypedagógia kezdeteitől jelen volt, fokozatosan erősödött, gazdagodott.

A következő állomás 1900, amikor Budapesten megnyílt a gyenge-tehetségűek (schwachbegabten, debilen) kisegítő iskolája (Hilfsschule), Éites Mátyás irányításával, majd 1921-ben a tankötelezettségről szóló törvényben elrendelték a sérült (geschädigt, behindert) tanulók tankötelezettségét, és a gyógypedagógiai intézmények (köztük a gyengeelméjűek nevelőintézetei, és a gyenge-tehetségűek kisegítő iskolái) oktatási közintézményekbe való sorolását, állami fenntartását (Mesterházi, 2001).

A két világháború közötti idő lassú kibontakozást hozott, a kétféle intézményben közös tantervvel dolgoztak. 1936-tól azonban megindult a változás a kiemelkedő orvos-gyógypedagógus dr. Bárczi Gusztáv által vezetett,

a gyengeelműjük budai nevelőintézetében, figyelemmel a súlyosabban sérültek sajátos igényeire és a munkaadókra.

Az 1960-as évek elejére az addig egységes nevelési koncepciót felváltotta a tanulók tényleges fejlődési igényeinek megfelelőbb, differenciált nevelési rendszer, amelyben a gyógypedagógiai munka differenciálódott, és 1972-től létrejött az értelmileg akadályozott (geitig behindert) tanulók külön iskolája, a foglalkoztató iskola (Beschäftigungsschule). Ebben az időben e tanulókat még „imbecillis” tanulóknak nevezték (Hatos, 1996). Továbbá jelentős változás volt az óvodák és a korai fejlesztő tanfolyamok, központok (Frühförderungsgruppe-k) létrejötte (Gordosné, 2004).

Az iskolák kilenc évfolyamosok voltak, és 1980-as évektől két évfolyamos munkára felkészítő tagozatokkal bővültek, így a tanulók egyre inkább 18 éves korukig járnak iskolába. (Ez ma már szinte általánosnak mondható).

E tagozatokból alakulnak ki a speciális szakiskolák, amelyeknek két változata működik a tanulásban akadályozott (Lernbehindert), illetve az értelmileg akadályozott fiatalok számára. Magam évekig voltam egy dél-magyarországi nagy, bentlakással is bővített iskola tanára, majd igazgatója, résztvevője, alakítója ennek a folyamatnak, szervezője a munkára felkészítő tagozat, a szakiskola intézményének (Varga, 1991).

A foglalkoztató iskola curriculumában a munkára felkészítés kiemelt szerepet kapott a személyiségalkotás, a szocializáció mellett.

A rendszerváltás után (Illyés, 1993) Magyarországon is új oktatási törvényt hoztak (1993.), majd évekkel később, 1998-ban kiadták az esélyegyenlőségről és fogyatékosok jogairól szóló törvényt. Mindezek új alapra helyezték a fogyatékosokról szóló társadalmi, állami gondoskodást (Gordosné, 2004).

Az oktatási törvény tíz alapterületre alapozza az iskoláztatás tartalmát. A *geistig behindert* tanulók számára azonban az alapelveket szűkítették hat fejlesztési területre. Megmaradt azonban mindkét iskolatípusban a munkára felkészítés kiemelt szerepe már az iskolai évek alatt – főként az önkiszolgáló készségek elsajátítására, az elemi fizikai munkavégzésre és bizonyos életvezetési (háztartási) ismeretek elsajátítására vonatkozóan.

A mai speciális szakiskolák a korábbi gyógypedagógiai iskolák, munkára–szakmára felkészítő tagozatai voltak. A legelső szakiskolák az ágazati szakképző iskolákhoz hasonlóan sok szakmára képeztek. Ezek az iskolák gondoskodtak a tanulók közismereti tanításáról, igyekeztek a hiányokat pótolni és szakmai-elméleti ismereteket nyújtani. Üzemekkel kötöttek szerződést, de egyes iskolákban, saját gyakorlóhelyeken is biztosították a szakmai gyakorlatot. Ezek az iskolák az életre, a közvetlen munkába állásra való felkészítést szolgálták.

A speciális szakiskolák ritkán válnak önálló intézményekké, a gyógypedagógiai iskolák tapasztalatai a legtöbb esetben egyéb típusú iskolák mellé, kiegészítő képzési formaként jöttek létre.

A speciális szakiskolát az 1995. évi törvény beemelte a szakképzés intézményrendszerébe. A törvény megfogalmazza, hogy a speciális szakiskola a munkába állásakor és az életkezdéskor szükséges ismeretekre, illetve az Országos Képzési Jegyzékben szereplő szakképesítések körében szakmai vizsgára készít fel.

A szakiskolák az utóbbi esztendőkből gyorsan fejlődtek és legalább részben önállóak lettek. Tárgyi és személyi működési feltételeik nagyon eltérőek, többnyire kedvezőtlenek a központi segítség korlátozott mértéke következtében.

A speciális szakiskolák feladata továbbra is a tanulásban akadályozott fiatalok segítése a pályaválasztásban és a munka világába kapcsolódás előkészítésében. Ezek a későbbi önálló életvezetés legfontosabb életfeltételei.

Gyökeres változást jelentett a speciális szakiskola életében az 1993-ban bevezetett új szakképzési törvény és az Országos Képzési Jegyzék. Ettől kezdve iskolánk az Országos Képzési Jegyzékben megtalálható kevésbé elméletigényes, gyakorlatorientált szakmákat oktat, és a szakmai vizsga letétele után szakmunkás bizonyítványt ad. Az egyik vidéki speciális iskolában jelenleg is oktatott szakmáink a varrómunkás, parkgondozó, szerkezetlakatos, valamint a számítógép-kezelő, használó. A szerkezetlakatos szakmát a 2005/2006-os tanévtől indították, előtte vas- és fémipari előkészítő szakmát választhattak a tanulók.

A szakmák kiválasztásánál a következő szempontokat vették figyelembe:

- Olyan szakmákat oktassanak, amelyek a tanulók képességeinek megfelelnek, kevésbé elméletigényesek.

- A helyi lehetőségek, adottságok szem előtt tartásával olyan szakmára, munkakörre képezzenek, amelyekkel a végzettek munkahelyhez, juthatnak, elhelyezkedhetnek.

A megfelelő szintű szakmai képzés érdekében megállapodást kötöttek olyan gazdálkodó egységekkel, amelyek vállalták a gyakorlati képzést.

A szakiskolában fennállása óta sok tanuló végzett. Többségük a tanult szakmájának megfelelő munkakörben helyezkedett el, néhányan más munkalehetőséget kerestek.

Általában az iskolákban végzett tanulók elhelyezkedési aránya megfelel az adott korosztály átlagának.

Kutatás

A Szegedi Egyetem pedagógiai fakultásán a gyógypedagógus képzés 2000 óta BA szinten folyik értelmileg akadályozottak pedagógiája (Geistigbehindertenpädagogik) szakon, részben összekapcsoltan a tanítóképzéssel. Ezen kívül még a tanítók, óvónők távoktatású képzése is itt történik gyógypedagógus szakra.

A képzés során többféle kutatás is folyik, részben oktatói tudományos munkák keretében, részben a hallgatók diplomamunkái irányítása során (Dombi, 2006, Varga 2006). Egy rövid példán keresztül szeretnék izelítőt adni a szakmai rehabilitáció helyzetét feltáró nagyobb munkák szelvényéből.

A kutatás tárgyát az értelmi fogyatékos fiatalok sajátos nevelési igényeire alapozott munkába állásuk reális lehetőségei és helyzete, mintegy a fejlesztési rendszer alapkérdéseit képezik. Az iskolák milyen feltételeket tudnak biztosítani növendékeiknek az elhelyezkedéshez, milyen munkalehetőséggel számolhatnak a fiatalok, különös tekintettel a védőmunkahelyekre. Az általánosan növekvő munkanélküliség és elszegényedés mekkora mértékben érinti az értelmi fogyatékosokat, milyen jogi védelmet biztosít az állam a „fogyatékos” személy számára, és milyen intézkedésekkel támogatja munkába állásukat.

Munkára felkészítés az iskolában

A magyar gyakorlat 1992–2001 között sok változáson ment keresztül. 1992-ben a háztartási munkáknak a kertészeti, mezőgazdasági munkákkal való párosítása fordult elő leggyakrabban. 2001-ben ez már alig jellemző, felváltotta a háztartási munkáknak kézműves jellegű tevékenységgel való kiegészítése, komplex szolgáltatás nyújtása. Úgy tűnik tehát, hogy hazánkban a kertészeti-mezőgazdasági felkészítés mindinkább háttérbe szorult, a kézműves foglalatosságok viszont egyre inkább tért hódítanak. A 2001-es magyar állapot nagy mértékű hasonlóságot mutat a korábbi német gyakorlattal. Másik jelentős változás, hogy 1992-ben a magyar szakemberek egyáltalán nem mertek gépi tevékenységet bízni a fiatalokra, 2001-ben 21,7% vállalja ezt, ami felülmúlja az 1979-es NSZK arányt is.

Munkalehetőségek

Ez az állapot sajnos nem javult számottevően az elmúlt évtizedben, a fiatalok 41%-a 2001-ben kilátástalan jövő elé néz, és ez a szám még mindig tízszerese a 22 évvel ezelőtti (1979) német adatoknak. A 41% nagyon magas érték, ám 14,4%-kal alacsonyabb a tíz évvel korábbinál (1992), és a védőmunkahelyek száma is 21,8%-kal nőtt. (Bár így sem közelíti meg a német értéket.)

A foglalkoztatási lehetőségek hiányának okai:

A magyarországi készségfejlesztő speciális szakiskolák és a védőmunkahelyek kapcsolatrendszere rendkívül lehangoló. 1979-ben az akkori NSZK-ban végzett 176 tanulóból összesen 6 (3,4%) nem jutott semmiféle foglalkoztatási lehetőséghez, mert volt ugyan hely a védőmunkahelyen, de mégsem vették fel őket. A 2001-es magyar helyzettel összehasonlítva itt mutatkozik a legnagyobb szakadék, ugyanis a végzett 182 tanuló közül 70 került be a kérdőívbe, mint akiknek semmiféle foglalkoztatási lehetősége nincs a védőmunkahelyen, s mindez csak a válaszoló 7 intézményből. Sokan nem is tudtak konkrétan, számszerűen válaszolni, mert egyáltalán nem tartanak kapcsolatot védőmunkahelyekkel.

Felvétele a védőmunkahelyre

A kutatás eredményei azt mutatják, hogy az értelmileg akadályozott fiatalok egyre nehezebben jutnak be azokra a munkahelyekre, amelyek számukra a munkaerőpiacon való részvétel szinte egyetlen módját jelentik. Ennek okaként több intézményvezető a gazdasági versenyt említette, melyben a védőmunkahelyek is egyre profitorientáltabbak lesznek, tehát valószínűleg nem a legnehezebben foglalkoztatható, állandó irányítást igénylő és legkevesebb profitot termelő réteget szeretik foglalkoztatni. Magyarországon a helyzetet nagymértékben

súlyosbítja, hogy a védőmunkahelyek száma 2001-ben is nagyon csekély az igényekhez képest. 37,3%-ra becsülik azoknak a fiataloknak a számát, akik hozzájuthatnak ezekhez a lehetőségekhez. Az NSZK-ban már 1979-ben 86,3% volt ez az arány.

Az iskola és a védőmunkahelyek együttműködése

Az eredmények némi javulást mutatnak, ám ez szinte elenyésző. 2001-ben az iskolák majd 40%-a még mindig nem tart fenn semmiféle kapcsolatot tanítványainak leendő munkahelyével. (Valószínűleg nincs ilyen intézmény.) Az NSZK-ban már 1979-ben is csak egy ilyen intézmény volt, ráadásul ott az iskolák 60%-a mindennapos kontaktusban állt a munkahelyekkel. Hazánkban 2001-ben összesen 60%-a azoknak az intézményeknek az arányszáma, amelyek valamilyen formában – rendszeresen vagy időnként – kapcsolatot ápolnak azokkal a munkaadókkal, akik végzett diákjaikat foglalkoztatni fogják.

Személyi és tárgyi feltételek

A magyar gyógypedagógusok többsége elégedett iskolája személyi összetételével, nevelői gárdájával. A tárgyi, eszközi feltételek javítását viszont a többség kívánatosnak tartja a fiatalok munkába állásának megkönnyítéséhez. Ehhez hasonló arányban említették meg a védőmunkahelyekkel való kapcsolatot és a gyakorlás lehetőségét a munkában, valamint egyre nagyobb fontosságot tulajdonítanak a szakemberek az oktatási terveknek is.

A munkára felkészítés területei

A 2001-es helyzet azt mutatja, hogy a vezetők 65,2%-a elképzelhetőnek tart új munkaterületeket a felkészítésben. A válaszok alapján arra lehet következtetni, hogy elsősorban a felveszőpiac igényét, gazdasági érdekeket mérlegeltek, vagyis hogy milyen tevékenységformákat érné meg leginkább beilleszteni a saját iskolájuk profiljába. Az új munkaterületek felsorolásánál különféle kézműipari tevékenységeket az iskolák 30,4%-a említett meg: tűzzománcozás, mézeskalácskészítés, gyöngyfüzés, egyszerű bőrmunkák, kötés, szövegpszövézés, fazekasság, kézimunkázás; Mezőgazdasági jellegű munkákat az iskolák 21,7%-a említett meg: állatgondozás, növénytermesztés, kertgondozás, gombatermesztés és egyéb elfoglaltságok.

A szolgáltató szférában való részvételt az intézmények 17,4%-a tartja elképzelhetőnek. Ők a kocsimosást, takarítást és – újszerű módon – a polgármesteri hivataloknál a közmunkát vetették fel, mint lehetőséget. Ez a felvetés az eddigiektől teljesen eltérő szemléletet hordoz magában, amely nem zárja ki a súlyosabban sérült egyének az „épek” társadalmába való integrálását, a termelő munkába való együttes jelenlétüket.

A kutatás összegzése

Az ember létének alapvető eleme a munka és a foglalkozás. Ez biztosítja számára az élethez szükséges anyagi javakat, képességei kibontakozását, belépését a közösségbe. Az emberek felnőttkorát teljesen átszövi a hivatásról, a munkáról való gondolkodás. Az egyes emberek életstílusa, alapvető elégedettsége gyakran összefügg azzal, hogy munkájukkal hogyan elégedettek. Társadalmi be- és elfogadottságuk is szorosan kapcsolódik munkájukhoz. A fogyatékos emberek munkaerőpiaci helyzete lényegesen rosszabb, mint a lakosság nem fogyatékos tagjaié. A magukat legkevésbé megvédeni tudó réteg szorul ki, vagy egyáltalán be sem jut a munkaerőpiacra. Ennek számos lehetséges magyarázata van, de az alapvető az, hogy a fogyatékoságot, a fogyatékos ember problémáit Magyarországon a mai napig elsősorban orvosi, pszichológiai vagy gyógypedagógiai ügyként kezelik. Az, hogy a fogyatékos ember szegény, munkanélküli, vagy életvezetés lehetőségei nem biztosítottak számára, járulékos problémának tekintik. Ezen szemlélet szerint, a társadalmi hátrányokért az egyén veszelőletett vagy szerzett „fogyatéka” felelős. Ha azonban a fogyatékoságot társadalmi és emberi jogi kérdésként kezeljük, akkor a társadalom és nem a fogyatékos emberek viselik az alkalmazkodás felelősségének súlyát. A fogyatékos emberek jelenleg rendkívül kedvezőtlen munkaerőpiaci helyzete döntően a fizikai környezeti akadályai és a rossz társadalmi beegződésük következménye. A minél önállóbb élet megvalósításába beletartozik a munkaerőpiaci integráció is, ezért ennek elősegítése lenne a társadalom érdeke.

Összegezve a magyarországi helyzetet, megállapítható, hogy az elmúlt évtized alatt kis léptékű, pozitív változások zajlottak le az értelmileg akadályozottak munkába állása terén. Az alapprobléma nem is a szakmaiság síkján jelentkezik, hiszen azokban a kritériumokban, amelyek az iskolai felkészítéssel, személyi feltéte-

lekkel foglalkoznak, a magyar iskolák nem maradtak el a németektől. A rendszerváltozás társadalmi és gazdasági változásai nagyfokú elbizonytalanodást eredményeztek a munkaerőpiacon, mindennapossá vált a munkanélküliség. Az értelmi fogyatékos fiatalok másságából fakadó különbséget jelenleg a munkavállalói szerep nem enyhíti, hanem tovább erősíti.

Mindezek mellett a szakirodalom szerint van néhány ok, amelyek miatt bizakodással nézhetünk a jövőbe:

- Az egyes országokban megjelenő törvényi szabályozások, ösztönzések segítenek a munkahelyi diszkrimináció csökkentésében, és biztosítják az előmenetel lehetőségét az értelmileg akadályozottak számára.
- A támogatott foglalkoztatás előkészíti a fogadó munkahelyeket a pozitívabb vállalásra.
- A dinamikusabban fejlődő gazdaságban lehetőség van új utakra – szervezetiileg és technikailag is – amelyek elhárítják az akadályt azok előtt, akik eddig mindig zsákutcába jutottak.
- A kereskedelem és az ipar is kezdi felismerni az értelmi akadályozottsággal élő emberek értékeit.
- Az értelmi akadályozott tanulók új generációjának előnye, hogy az elmúlt években egyre tökéletesebbek a sajátos szakiskolai képzési programok, bevezetésre kerül az ún. Munkahelyi Gyakorlati Program.
- Az értelmileg akadályozottak versenyképes alkalmazásáról kialakított koncepció világszerte változásban van.

A korlátozott idejű képzés és a segítségnyújtással való támogatás külföldön, főleg az Egyesült Államokban törvényi megerősítés útján terjedt el. Ez azt jelenti, hogy az értelmi akadályozottsággal élő személy az iskolai képzését befejezve különféle szolgáltatóknál részt vehet rövid idejű képzésben, beleértve a szakmai rehabilitációt is, a szakmai oktatást és a munkafolyamatok megismerését. Mindezek nálunk még csak a kezdeteket jelentik. Hazánkban a társadalmi tudatnak el kell jutnia arra a szintre, hogy mindenki előtt bizonyossá válhasson, az értelmi gondokkal küzdők is be tudnak illeszkedni a társadalomba, megtalálhatják helyüket a munkaerőpiacon, ha mi, a többség, az ő egyéni adottságaikhoz tudjuk igazítani a munka konkrét feltételrendszerét.

IRODALOM

- Baldáné Almási Szilvia (2006): A speciális szakiskolát végzettek nyomkövetése. In.: Dombi A. (szerk.) (2006): A gyógypedagógiai képzés elmélete és gyakorlata. APC-Stúdió, Gyula, 142–146.
- Dombi Alice (szerk.) (2006): A gyógypedagógiai képzés elmélete és gyakorlata. APC-Stúdió, Gyula.
- Dietrich, M. (1990): Berufliche Rehabilitation. In.: Neuhäuser G.-Steinhauser, H. C. (Hrsg.): Geistige Behinderung, Grundlagen, Klinische Syndrome, Behandlung und Rehabilitation, Stuttgart, 253–268.
- Dietrich, M. (1982): Die Werkstatt für Behinderte im Sozialisationsprozess geistigbehinderte Menschen. Geistige Behinderung 21 Jg. 2. 174–177.
- Göllesz Viktor (1985): Gyógypedagógiai rehabilitáció. Budapest, Tankönyvkiadó V.
- Gordosné Szabó Anna (2004.): Bevezető általános gyógypedagógiai ismeretek. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Hatos Gyula (1996): Az értelmi akadályozottsággal élő emberek: nevelésük, életük.
- Bárcki Gusztáv Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskola, Budapest.
- Ilyés Sándor (1993.): Rendszerváltás és gyógypedagógia. In.: Nemzetközi Tudományos Konferencia Bárcki Gusztáv születésének centenáriuma alkalmából. Szerk.: Buday József, Budapest. BGGYTF. 91–99.
- Mesterházi Zsuzsa (szerk.) (2001): Gyógypedagógiai lexikon. Budapest, ELTE, Bárcki Gusztáv Gyógypedagógiai Főiskolai Kar.
- Varga I. (1991): A munkára nevelés kézikönyve, Budapest, OPI.
- Varga I. (2006): Az integráció, mint a társadalmi szükséglet a kistéleplési iskolák gyakorlatában. In.: Dombi Alice (szerk.) (2006): A gyógypedagógiai képzés elmélete és gyakorlata. Szeged, 44–79.

VARGA IMRE

Preparing young people with special needs for work

The pedagogy of people with special needs has gone through major changes in recent decades. Educational programmes for young people and adults have come to the foreground and become more and more important. As a result, the quality of life and opportunities for adults with special needs have changed dramatically.

The equal-opportunity law, which is quite progressive, even when compared with European standards, and the National Programme for People with Disabilities define the rights of people with disabilities, as well as the principles and tasks which are necessary for these rights to be exercised.

In order that these new laws should become a practice of everyday life, and that people with disabilities might live a life similar to that of other members of society, many other regulations and suitably and economically organised services are needed. It is important that, while implementing these, the principles of the Movement for Independent Life and the National Programme for People with Disabilities should be observed.